

Р. О. КОВАЛЕНКО
СИНОНІМІКА КОНСТРУКЦІЙ З ДІЄСЛОВАМИ МИСЛЕННЯ

Прийменниково-відмінкові форми іменників із спільним значенням відрізняються смисловими, граматичними або стилістичними відтінками. На основі цих відтінків розрізняють синоніми семантичні, стилістичні й семантико-стилістичні.

Розглянемо синонімічні відношення прийменниково-відмінкових конструкцій на означення об'єкта мислення і пізнання.

За семантикою дієслова мислення поділяються на три групи: ті, що називають окремі операції розумової діяльності; ті, які позначають власне процес мислення; і ті, що вказують на акти творчої діяльності людини.

До першої групи належать слова: *пам'ятати, знати, забувати, пригадати, згадати*. Об'єкт може бути виражений кількома способами: знахідним відмінком з прийменниками *про* або *за* та знахідним безприйменниковим (при запереченні може бути і родовий безприйменниковий). Залежно від характеру вираження об'єкта ці словосполучення можуть бути або не бути синонімами.

Найчастіше об'єкт при дієсловах на позначення окремих операцій розумової діяльності буває виражений сполученням прийменника *про* із знахідним відмінком іменника (займенника, субстантивованого слова), який не має обмежень з погляду семантики і може називати істоту чи неістоту, конкретне чи абстрактне поняття. Такі конструкції дуже поширені в сучасній українській мові і використовуються в усіх її функціональних стилях. Незалежно від значення підпорядкованого компонента конструкція з *про* + *знах. в.* синонімічна з конструкцією *за* + *знах. в.*: «Пізньою добою Мокрина вернулась на хутір... забувши *за* батька й матір і *за* все на світі» (І. Нечуй-Левицький). Обидві вони мають однакове семантичне навантаження і відрізняються лише тим, що остання вживається переважно в розмовній мові і є характерною для південно-західних говорів, хоча інколи трапляється і в інших районах України. Отже, конструкція з прийменником *за* — стильовий синонім до конструкції з прийменником *про*. Словосполучення *за* + *знах. в.* уживане і в творах художньої літератури, частіше дожовтневої, де воно використовується як у мові автора, так і в мові персонажа і відбиває вплив діалектної стихії на мову окремих письменників. У творах радянського часу дане словосполучення вживається рідко, здебільшого в мові персонажа з метою передачі місцевого колориту.

Конструкція із знахідним безприйменниковим, виражаючи об'єкт мислення, семантично відрізняється від розглянутих. Пор.: *згадати лист* і *згадати про лист*, у яких залежні компоненти є двома різними видами об'єкта і не вступають у синонімічні відношення. Перша конструкція означає «згадати зміст листа», друга — «згадати про те, що потрібно зробити з листом (написати, відіслати, взяти, прочитати і т. д.)». Проте конструкції із знахідним безприйменниковим та з *про* + *знах. в.* синонімічні тоді, коли залежний компонент виражений: 1) іменником — назвою істоти, найчастіше особи (власною або загальною) чи співвідносним з ним займенником: «Тоді тільки люди трохи *забули про* Хруща, коли жнива настали» (П. Мирний); «*Малецьку добре знали* в районі» (Ю. Збанацький); 2) іменником, що означає абстрактне поняття: «*Згадувала* (Анастасія) свою *пригоду* в приймальні Карналя безгнівно, майже звеселено» (П. Загребельний); «Справ було так багато, що помічник міг і *забути про* якийсь незначний *епізод*» (П. Загребельний); 3) займенниками *все, це, те, своє*, а також питально-відносним займенником *що* та похідними від нього неозначеними займенниками: «Він з вами *забув* і *те, що знав*» (А. Головка); «Він сам *забув* *за* тими сплесками почуття *про все на світі*» (з газ.).

Коли об'єкт виражений іменником — назвою особи, конструкція із знахідним безприйменниковим передбачає, що предметом розумових операцій є внутрішні (характеристичні) якості особи: її характер, смаки, уподобання. З цією особою здебільшого знайомі особисто. Конструкція з прийменником *про* означає, що предметом розумових операцій є певні відомості про діяльність, соціальний стан особи, з якою навіть часто не

знайомі, тобто те, що пов'язане з цією особою, але є зовнішнім відносно неї. Якщо залежним компонентом є іменник, що означає абстрактне поняття, або займенники *все, це, те* і под., то конструкція із знахідним безприйменниковим передбачає знання змісту, суті самого поняття, вираженого залежним компонентом. Конструкція з прийменником *про* лише констатує існування факту без вказівки на обов'язкове детальне знання його суті.

Коли залежний член виражений іменником — назвою конкретного поняття, конструкції із знахідним безприйменниковим та *про + знах. в.* синонімічними бувають лише в тих випадках, коли йдеться не про окремих предмет, а про цілу групу однорідних предметів, тобто при узагальненні: «Хто в нашій країні *не знає телевізорів* з маркою «Крим» і «Фотон» (Молодь України); «*Про коріння теж забувати не можна...*» (там же).

Розглянуті словосполучення із знахідним безприйменниковим (родовим безприйменниковим при запереченні) і з прийменником *про* відрізняються семантичними відтінками, тому їх можна кваліфікувати як семантичні синоніми; конструкції ж із знахідним безприйменниковим і з прийменником *за* відрізняються не лише семантично, а й стилістично, отже, вони є семантико-стилістичними синонімами.

Таким чином, прийменниково-відмінкові словосполучення на означення об'єкта при дієсловах, які називають окремі операції розумової діяльності, утворюють синонімічний ряд: *про + знах. в.* — *за + знах. в.* (род. в.) *безприйменниковий*.

При дієсловах другої групи — *думати, роздумувати, задумуватись, міркувати, розмірковувати, замислюватися* і под. — об'єкт може бути виражений такими ж формами, як і при дієсловах на означення окремих операцій розумової діяльності: *про + знах. в., за + знах. в.,* знахідним (при запереченні родовим) *безприйменниковим*. Одночасно об'єкт при розглядуваних дієсловах має і свої особливості: одні {*думати, роздумувати, задумуватись, розмірковувати* та ін.) керують орудним відмінком з прийменником *над*, окремі (*думати, гадати*) зберегли при собі архаїчну форму *о(об) + місц. в.*

Прийменниково-відмінкова форма *про + знах. в.* і в цій групі є основною. Вона також може мати залежний компонент, виражений іменником з конкретним або абстрактним значенням, іменником — назвою особи чи відповідним займенником: «Вона *думала про Карналя* мовби з примусу, мляво, зачіпала його лиш краєм думки» (П. Загребельний); «Вона хотіла *не думати про те*, що тільки що почула» (Л. Українка).

Стилістичним синонімом до названої виступає конструкція із залежним компонентом, вираженим знахідним відмінком з прийменником *за*: «Вона все *думала за Лавріна*, як він сумує, як плаче за нею» (І. Нечуй-Левицький). Сфера функціонування цієї конструкції в основному обмежена розмовно-побутовим стилем.

Конструкція із залежним компонентом *о(об) + місц. в.* на означення об'єкта мислення успадкована українською мовою від давньоруської. Ще досить продуктивною вона була у мові письменників першої половини XIX ст. У наш час ця конструкція вживається лише при деяких дієсловах, зокрема *думати, гадати*, в лемківських, надсянських, західнонаддніпрянських говірках. У мові художньої літератури другої половини XIX — початку XX ст. і радянського часу конструкції з прийменником *о(об)* трапляються дуже рідко, іноді як стилістичний прийом архаїзації мови, іноді як результат діалектних впливів. До того ж склад залежних компонентів у цих конструкціях надзвичайно звужився: найчастіше це займенники *те, що*: «— А на осінь треба й *об чому* іншому *подумати*» (П. Мирний); «*Думати* нема *об чім*, а тим більше побиватися» (П. Кочура).

Не виражаючи додаткових семантичних відтінків, конструкція з *о(об) + місц. в.* відрізняється від конструкції з *про + знах. в.* лише сферою використання і є, таким чином, її стилістичним синонімом.

Конструкція із залежним компонентом, вираженим знахідним відмінком без прийменника, виступає семантичним синонімом відносно конструкції з *про + знах. в.* і семантико-стилістичним синонімом до конструкцій із *за + знах. в.* і *о(об) + місц. в.* Безприйменникових конструкцій дуже мало. Вони обмежені як з боку опорного, так і залежного компонентів. У ролі опорного здебільшого вживається дієслово *думати*, а в ролі

залежного — питально-відносний займенник *що* і похідні від нього неозначені займенники, присвійний займенник і вказівні *своє, те, це*. Пор.: «Тільки все думала *щось* над гребенем та все кінця шукала в шпудлі» (А. Головка); «Хто знає, *про що* він тоді *думав*» (Молодь України).

Семантичною особливістю конструкцій з формою *над + оруд. в.* є те, що вони визначають не просто об'єкт думки як вищезгадані конструкції, а об'єкт цілеспрямованого тривалого роздуму, скерованого на прийняття певного рішення, висновку. У конструкціях *над + оруд. в.* керуючим словом виступають дієслова *думати, роздумувати, міркувати, розмірковувати, замислюватись*. Залежним компонентом можуть бути: абстрактні іменники типу *задача, завдання, питання, рішення*, а також *життя, доля*: «Нестор був так збентежений і зворушений до глибини душі, що не був в силі *розмірковувати над* сими *питаннями*» (І. Франко); конкретні іменники *книга, повість, слово, приказка* і под.: «Оце й сьогодні *думав над приказками*» (П. Мирний); питально-відносний займенник *що* і похідні від нього неозначені займенники та вказівні *те, це*: «Тому я і мушу *думати над тим, над чим не думали* наші предки» (М. Стельмах).

Відрізняючись від конструкцій із знахідним відмінком з прийменником *про* та знахідним безприйменниковим лише семантичними відтінками, конструкція з *над + оруд. в.* є її смисловим синонімом. По відношенню до конструкцій з прийменниково-відмінковими формами *за + знах. в., о(об) + місц. в.* конструкції з прийменником *над* виступають семантико-стилістичними синонімами, оскільки відрізняються від них не лише семантичними відтінками, а й сферою використання (вживаються в усіх стилях).

Отже, при дієсловах на означення власне процесу мислення об'єктні прийменниково-відмінкові форми утворюють синонімічний ряд: *про+знах. в. — за + знах. в. — о(об) + місц. в. — знах. в. безприйменниковий — над + оруд. в.*

Третю групу становлять дієслова *складати, вигадувати, видумувати* і под., при яких найбідніша синоніміка прийменниково-відмінкових форм для вираження об'єкта мислення. Об'єкт, залежний від цих дієслів, представлений двома синонімічними прийменниково-відмінковими формами *про + знах. в.* і *на + знах. в.*: «Гай-гай, хіба ж не *про нього* ця пісня *складалася*» (М. Стельмах); «*Вигадує* (Параска) *на мене* таке, що й купи не держиться» (І. Нечуй-Левицький).

Конструкція з прийменником *про* не має обмежень щодо лексичного складу залежного компонента, а з прийменником *на* формується лише на базі лексичних груп імен (іменників, займенників, субстантивованих слів), які означають назви істот. Тому про синонімічні відношення між вказаними конструкціями можна говорити лише при умові, що залежний компонент — назва істоти.

Ці синонімічні словосполучення відрізняються семантичними відтінками: *про + знах. в.* передає лише значення об'єкта творчої діяльності, а *на + знах. в.* має ще й додатковий відтінок негативності. Крім того, конструкції з прийменником *про* вживаються в усіх стилях, з прийменником *на* — функціонують переважно в розмовній сфері. Отже, розглянуті конструкції є семантико-стилістичними синонімами.

Таким чином, універсальною формою об'єкта мислення в сучасній українській мові є сполучення прийменника *про* із знахідним відмінком іменника. Такі конструкції майже не мають обмежень з боку опорного компонента (лише деякі дієслова мислення, зокрема *розуміти*, не поєднуються з цим сполученням) і зовсім не обмежені з боку залежного компонента. Конструкції з прийменником *про* переважають в усіх трьох синонімічних рядах, функціонують в усіх стилях і передають основне значення об'єкта мислення. Інші ж, утворюючи синонімічні ряди, збагачують значення об'єкта мислення новими семантичними стилістичними відтінками.